R. Kern

Pati Unus en Sunda

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 108 (1952), no: 2, Leiden, 124-131

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

PATI UNUS EN SUNDA.

In 1511 veroverde d'Albuquerque Malaka. De Portugezen werden niet in het ongestoord bezit der plaats gelaten. Tegen het einde van 1512 verscheen zelfs een Javaanse vloot in straat Malaka, op Nieuwjaarsdag 1513 kwam zij met de Portugezen in botsing. De hulp die de Javaanse vlootvoogd gehoopt had van de Javanen ter plaatse te ontvangen, bleef uit; door Portugeese aanvallen gehavend, trok zij zich terug, wendde den steven en kwam na korten tijd in Djapara, de plaats vanwaar zij uitgevaren was, terug.

Djapara was toenmaals de haven van Dëmak; de man onder wien zij stond, heette Pati Unus, hij was het ook die de vloot naar Malaka geleid had ¹⁾. De Castanheda noemt hem *Senhor*, de Barros *o principal Senhor da Cidade Japara* ²⁾; zijn positie is het best als gouverneur van den vorst van Dëmak te kenschetsen. De Barros licht ons uitvoerig over hem in. Hij was zijn loopbaan begonnen als zeerover (*cossairo*), een beroep dat in de wateren van den Oost-Indischen Archipel door hoog en laag met ijver beoefend werd, ook vorsten van kustrijkjes hadden daaraan deel. Dit was nog zo tot diep in de 19de eeuw, eerst de stoomvaart heeft er een einde aan kunnen maken. Men leze bijvoorbeeld bij Newbold hoe de vorsten van het Maleische schiereiland zeeroof bedreven ³⁾. Pati Unus vestigde zich later aan den wal en werd gouverneur van Djapara. Volgens de Barros rijpte bij hem, nog vóór de komst der Portugezen, het plan een aanslag op Malaka te plegen en den Maleisen vorst vandaar te verdrijven ⁴⁾. Het plan was niet zo ver gezocht als het op het eerste

¹⁾ De Portugeese schrijvers schrijven zijn naam op verschillende wijzen: Pate Unuz bij de Barros, Pateonuz en Patehonuz bij de Castanheda; de Italiaan Empoli schrijft Pattivonuzzi, Pigafetta Pati unus.

²⁾ *De Barros*, Da Asia, Lissabon 1777-1778 (Herdruk). Hiervan zijn Decada I-III van de Barros' hand; Dec. IV is naar aantekeningen van hem, met toevoegingen, posthuum uitgegeven door *Lavanha*. Het werk is voortgezet door *de Couto*, beginnende bij Dec. IV, zodat hiervan twee bewerkingen bestaan; de herdruk van dit gedeelte verscheen in de jaren 1778-1788 te Lissabon. Zie afzonderlijk deel *Indice Geral s.v. Unus*, in den Tekst Unuz.

Lopez de Castanheda, *Historia do descobrimento e conquista da India*, Nieuwe uitgave, 8 boeken. - Lissabon 1833.

³⁾ *Newbold*, *Political and statistical account of the British Settlements of Malacca*, vol. I p. 37 v.v. - London 1839.

⁴⁾ *de Barros* o.c. Dec. II Liv. IX p. 353 v.v.

gezicht mag schijnen. Malaka had als handelsemporium en verversingsplaats vele mensen te voeden, maar een achterland dat levensmiddelen voortbracht, ontbrak. Alles wat de stad nodig had, moest van buiten worden aangevoerd en daarbij nam Java de eerste plaats in: er was een geregeld handelsverkeer van Djapara naar Malaka. Blevden de aanvoeren om een of andere reden uit, dan leed men gebrek. Er waren vele Javanen in Malaka gevestigd, zij waren de grote kooplieden; de lijfwacht van den vorst bestond uit Javanen. Met hun hulp moest het mogelijk zijn de stad onder Javaans gezag te brengen. De uitrusting ener vloot, misschien de grootste die ooit op Java bijeen was gebracht, vorderde zeven jaren. Pati Unus had daarbij de medewerking van verwanten en vrienden⁵⁾. Hieruit blijkt reeds dat hij een man van aanzienlijke geboorte geweest moet zijn. Hoewel hij dus, naar de beschrijving bij de Barros, de geestelijke vader van de onderneming is geweest, zou hij zijn plan toch niet buiten den vorst om hebben kunnen volvoeren. Dit was niet een gelegenheidsrooftocht, maar een politiek project, dat alleen van het hoofd van den staat kon uitgaan. Dat blijkt ten overvloede uit het feit dat de tumenggung van Palembang („Timungão Senhor da Cidade Polimbam”)⁶⁾, die in een ondergeschikte positie ten opzichte van Dêmak stond, als onderbevelhebber aan den tocht deelnam en een troepenmacht leverde.

Als gezegd keerde Pati Unus onverrichterzake in Djapara terug, het vlaggeschip, de trots der vloot, bracht hij mee thuis. Na zich aldus in Djapara in veiligheid gesteld te hebben, liet hij zijn vlaggeschip — de Portugezen spreken van „jonk” — op het strand zetten „als herinnering „aan zijn persoon zeggende dat het voldoende was om die (herinnering) „voor lange tijden te bewaren hoe dat schip uit den strijd, welken hij „met de Portugezen gevoerd had, was overgehouden”⁷⁾. Rouffaer haalt aan uit: *Damião de Goes*, *Chronica del Rey D. Manoel*, Lissabon 1566—'67, dat Pati Unus tevens last gaf het schip „cobrir de huã alpendorada”, wat hij vertaalt met: „te overdekken met een pendoppo”⁸⁾. Dit is niet juist: „alpendorada” of „alpendrada” is „hangar, remise” en geen pendoppo. Men bergt wel vaartuigen die buiten gebruik zijn onder zulke afdaken of open loodsen om ze te beter tegen weers-

⁵⁾ *de Castanheda* o.c. Livro III p. 334.

⁶⁾ *de Barros* o.c. Dec. II Livr. IX p. 368.

⁷⁾ *de Barros* o.c. Dec. II Livr. IX p. 371. — Rouffaer geeft in zijn artikel: Wanneer is Madjapahit gevallen? in *Bijdr. Kon. Inst.* 6. VI p. 111 v.v. tal van aanhalingen uit Port. schrijvers in originali met Nederlandsche vertaling.

⁸⁾ *Rouffaer* o.c. p. 121.

invloeden te beschermen. De Castanheda voegt daar nog het volgende aan toe: „wanneer andere heren hem kwamen bezoeken en troosten „over zijn nederlaag, zeide hij dat hij getroost was, omdat hij op die „reis veel eer had gewonnen, aangezien hij gevochten had met het „dapperste volk dat er ter wereld was en dat hij zich op dat schip (zijn „vlaggeschip) in veiligheid had gesteld, hetwelk hij steeds zou bewaren „als getuigenis van zijn eer, welke (eer) de Javanen zo groot achten „dat zij nu nog spreken van deze daad” ⁹⁾.

Het verhaal is blijkbaar zó aan de Castanheda verteld en getrouwelijk door hem weergegeven, maar daarom behoeft het niet geheel juist te zijn. Het maakt den indruk aan de zegslieden van de Castanheda te zijn medegedeeld met de bedoeling den Portugezen, om welke reden dan ook, iets vriendelijks te zeggen. Tot slot zegt de Castanheda: „& por ele ho fizerão despois rey de hũa cidade chamada Adema” ¹⁰⁾, „en daarom („este feyto”, dit feit) hem daarna koning van een stad genaamd Dëmak maakten”. Hoe moet men zich dat voorstellen: Javanen die als oude Germanen hun koning op het schild heffen? Dat zou wel zó moeten zijn gegaan dat de man zichzelf den weg naar den troon baande. Maar dat ging niet zonder revolutie en daarvan weten noch de Portugese schrijvers noch de Javaanse geschiedschrijving, noch de traditie iets te vertellen. Bij de Barros luidt het geheel anders. Pati Unus, zegt hij, werd later koning van Sunda: „Pati Unuz (van Japara) o qual depois se fez Rey da Çunda, como veremos adiante”, „dewelke later zich koning van Sunda maakte, gelijk wij verderop zullen zien” ¹¹⁾. Klinkt de mededeling van de Castanheda op zichzelf al onwaarschijnlijk, nu zij niet te rijmen is met de Barros, moet dezen de voorkeur worden gegeven. De erepalm der geschiedschrijving komt hem toe, hij is een man met bezonken kennis en zeer betrouwbaar en hij had op de Castanheda vóór dat hij als officieel geschiedschrijver tot alle in Lissabon te vinden bronnen toegang had.

Sunda was voor de Portugezen een onvast begrip. Barbosa beschouwde Sunda als een van Java gescheiden eiland. Na gezegd te hebben dat voorbij Çamatra en naar Java gekeerd, Çunda ligt, een klein koninkrijk met veel peper, een eigen koning die zich aan den koning van Portugal wil onderwerpen (lees: bescherming zoeken tegen Mohammedaanse belagers), dat er veel schepen uit China lading (peper) komen halen, zegt hij: „Nog verder op, na het eiland Çunda verlaten te

⁹⁾ de *Castanheda*, Livr. III p. 346, Rouffaer o.c. p. 121 geeft tekst en vertaling.

¹⁰⁾ de *Castanheda*, t.a.p.

¹¹⁾ de *Barros*, Dec. II, Livr. IX, p. 352.

hebben.... enz." ¹²⁾). Op de bijbehorende kaart ¹³⁾ loopt van de monding der Tjimanuk („Chiamo”) een kronkelend water naar het Zuiden tot aan den Indischen Oceaan. Doch Barbosa komt in strijd met zichzelf wanneer hij op dezelfde kaart in de Zuiderzône over de strekking van het gehele eiland van straat Balambangan tot Djungkulan invult: „Parte incognita da „Jaua”, aldus den naam Java op het gehele eiland betrekende. De Castanheda plaatst Sunda op Sumatra. De gouverneur van Malaka Ruy de Brito schrijft in 1514 aan den koning van Portugal o.a.: „Java is een groot eiland. Het heeft twee kafir-vorsten: de een „heet koning van Sunda; de ander koning van Java. Het gehele eiland „is één („a ylha tōda he hūa”); enkel wordt het verdeeld door een „rivier, die hier en daar droog is” („a lugares secos”, met droge plekken) ¹⁴⁾. De Brito doelt hier op de Tjimanuk. Ook de Barros wist dat het gehele eiland één was ¹⁵⁾. Hij zegt dat duidelijk in de tweede Decade: „A Terra Jauha he huma Ilha, que está ao Oriente de Çamatra, „tão vizinha a ella que entre ambas fica hum estreito que será de largura „té quinze leguas”, „het land Java is een eiland dat (gelegen) is ten „Oosten van Sumatra, daaraan zó nabij dat tussen beiden een straat „overblijft welke tot 15 mijl breed zal zijn”. De strekking van het eiland is bijna Oost-West, de Westpunt ligt op 6° Z.B., de Oostpunt op 7½° Z.B. ¹⁶⁾. In Dec. IV, waaraan Lavanha gevijld heeft, wordt gezegd, dat het koninkrijk Sunda één der koninkrijken van het eiland Java is, dat de Javanen zelf van Java niet twee eilanden maken, maar wij doen dat wel: „da terra da Jaüa fazemos duas Ilhas” ¹⁷⁾. De oude Javanen en Soendanezen hebben altijd wel geweten dat zij op één eiland woonden, er waren van oudtijds betrekkingen tussen hen. Doch wanneer de Soendanezen van „Djawa” spreken, bedoelen zij Java, het land der Javanen, de Java-landen; hùn land is „tanah Sunda” of, met een Javaans woord „Pasundan”, de Soenda-landen. De Tjimanuk was en is inderdaad de ethnische grens, doch alleen benedenstrooms, van welken kant alleen de rivier aan de Portugezen bekend was.

Wanneer de Barros spreekt van Sunda, het land waarvan Pati Unus koning werd, bedoelt hij iets anders, het koninkrijk Sunda was met

¹²⁾ The book of Duarte Barbosa, vol. II p. 189, uitgave Dames, Hakluyt Serie II, Vol. XLIX - London 1921.

¹³⁾ Gereproduceerd in: de Barros (Lavanha) Dec. IV. Livr. I p. 73 en opnieuw bij: Dames t.a.p., met onbetekenende verschillen.

¹⁴⁾ Alguns Documentos do Archivo Nacional p. 346-347 - Lissabon 1892.

¹⁵⁾ de Barros o.c. Dec. II, Livr. IX p. 351 v.v.

¹⁶⁾ de Barros Dec. II Livr. IX p. 351.

¹⁷⁾ de Barros, Dec. IV Livr. I p. 73 v.v.

geheel Sunda niet congruent. Vooreerst was hem bekend dat de Zuidelijke zône van het eiland (Java plus Sunda) terra incognita was, de zee ten Zuiden van Java werd niet door de Portugezen bevaren¹⁸⁾. Hij wist voorts en vertelt daarvan dat het binnenland door een Heidens koninkrijk werd ingenomen. En tenslotte dat het gebied van Kalapa, het latere Djakëtra, tot 1526 heidens was. Met koninkrijk van Pati Unus kan hij dus alleen bedoelen een landstreek aan de Noordkust, be-Oosten of be-Westen het gebied van Kalapa. Het land ten Oosten was leeg land, alleen het gebied ten Westen komt in aanmerking.

Pati Unus kan alleen met een vloot naar het Westen zijn gekomen, hij moest dus een haven kunnen binnenvallen. Dit kan slechts Bantën geweest zijn, in zijn tijd reeds een haven van betekenis. In 1513 maakte een Portugees smaldeel onder de Alvim een tocht langs de Noordkust van Java. Het had als factor en superintendent van de lading Tomé Pires aan boord, van huis uit apotheker; in Portugees Indië is hij met verschillende werkzaamheden bekleed geweest. In de jaren 1512—1515 was hij in Malaka gevestigd; hij heeft zich daar beijverd alles te weten te komen waar zijn woonplaats gelegenheid toe bood en al wat hij vernam, zoveel mogelijk getoetst, neergelegd in een geschrift, dat hij in 1515 geschreven of voltooid heeft; langen tijd onbekend gebleven, is het voor enkele jaren aan het licht getogen en in tekst en Engelse vertaling in druk verschenen¹⁹⁾. Van Bantën zegt hij: „Jonken ankeren „in de haven. Het is een handelshaven. Er is een flinke stad²⁰⁾ aan de „rivier. . . . De stad drijft handel met de Maladiven en de Westkust van „Sumatra. Deze haven is bijna de belangrijkste van allen (in Sunda). „Er zijn flink wat rijst, voedingsstoffen en peper”²¹⁾.

De belangrijkste haven was Kalapa, niet Sunda Kalapa, dit was geen plaatsnaam. Het contract, dat Enrique Leme in 1522 met den vorst van Sunda (Padjadjaran) „Samiam”, d.i. *Sangjang*, titel van goddelijke wezens en hoge personages sloot, is getekend Kalapa („Calapa”) zonder meer. De samenstelling Sunda Kalapa veronderstelt een ander Sunda dat daar tegenover stond. Inderdaad was dat het geval. In 1527 vindt men vermeld de „haven” van „Sumdabamta”, even verder genoemd „Bamta”, als onderscheiden van „Sumdocalapa”²²⁾. De onder-

¹⁸⁾ de Barros, Dec. II Livr. IX p. 351.

¹⁹⁾ The Suma Oriental of Tomé Pires, uitg. Cortesão, Hakluyt Society Second Series vol. LXXXIX en XC. - London 1944.

²⁰⁾ *boa cidade*, goede stad.

²¹⁾ Suma Oriental p. 170.

²²⁾ J. de Lisboa, Livro de marinharia etc., ed. Brito Rebello p. 251, 252. - Lissabon 1903.

scheiding stamt van de vreemde handelaren. Toen Kalapa niet meer de enige handelshaven van Sunda was waar peper was te halen, ging men onderscheiden: dat deel van Sunda waarvan Kalapa de haven was en het deel waarvan Bantën de haven was: Sunda Kalapa contra Sunda Bantën. Toen nu in den loop der 16de eeuw de peperhandel meer en meer een Bantëns monopolie werd, de handel van Kalapa inschrompelde, had de onderscheiding geen zin meer en geraakte de benaming Sunda Kalapa in onbruik, nog in de hand gewerkt door de omstandigheid dat na de verovering van Kalapa door Bantën de plaats in Djakëtra werd verdoopt. De inheemse bevolking heeft nooit anders dan Kalapa gezegd, de Chinezen zijn tot in deze eeuw van Kalapa blijven spreken.

De Alvim trof op zijn tocht van 1513 weinige maanden na Pati Unus' mislukten tocht naar Malaka dezen als hoofd in Sidaju (Oud Sidaju aan zee) aan²³). Zijn vertrek naar Sunda valt dus later.

Rouffaer heeft op twee gronden de juistheid van de Barros' woorden betwist. Wij halen ze nog eens aan: (Pati Unus) „dewelke zich later „koning van Sunda maakte, gelijk wij verderop zullen zien”. Vooreerst omdat hij op zijn feitelijke mededeling de woorden „gelijk wij verderop zullen zien” laat volgen. Die nadere mededeling is uitgebleven. Daarop baseert Rouffaer zijn uitspraak dat de Barros, zich vergist hebbende, de nadere mededeling opzettelijk achterwege heeft gelaten; een aantijging die op niets berust²⁴). Krom heeft er al op gewezen dat dit achterwege blijven zich op natuurlijke wijze laat verklaren: de Barros is er niet aan toe gekomen, hij heeft de IVde Decade van zijn werk onvoltooid achtergelaten. Een tweede argument is dat Pigafetta (over hem zo dadelijk nader) zich geheel anders over Pati Unus heeft uitgelaten. Inderdaad zijn de woorden van beide schrijvers niet met elkaar te rijmen, doch, merkt Krom op, de fout kan evengoed bij Pigafetta liggen, een punt dat Rouffaer niet in consideratie neemt; de stelling dat de Barros zich vergist zou hebben, acht hij dan ook „volstrekt onbewezen”²⁵).

De woorden van den Italiaan Pigafetta welke zoveel verwarring gesticht hebben, komen voor in het geschrift dat hij van de reis om de wereld onder Magalhães, welke hij meemaakte, heeft opgesteld²⁶). Hij

²³) (Sidaju) que era de Pati Unuz, dat van Pati Unus was, zegt het Portugese bericht (de Barros Dec. III Livr. V p. 598.

²⁴) Rouffaer o.c. p. 136.

²⁵) Krom, Hindoe-Javaansche geschiedenis p. 457. - 's-Gravenhage 1926.

²⁶) *Pigafetta*, Relazione sul primo viaggio intorno al globo, ed. da Mosto. - Rome 1894.

behoorde tot de weinigen die op het enig overgebleven schip der expeditie, La Victoria, onder d'Elcano, Spanje terugzagen. De bewuste passage luidt als volgt: „.... et Iava Magiore (questi populi non la „chiamano Iava, ma Iaoa): le maggiore ville sono in Iava sonno questi: „*Magepahor* (il suo re, quando viveva, era maggiore de tutte queste ysolle „et chiamavasse raia *Patunus*), *Sunda* (in questa nasce molto pevere), „*Daha* enz.”²⁷⁾, „en Groot -Iava (deze volken noemen het niet „Iava, maar Iaoa): de grootste steden zijn in Iava deze: *Magepahor* „[Madjapahit] (zijn koning, toen hij nog leefde, was de grootste van „alle deze eilanden en heette raia [radja] *Patunus*), *Sunda* (in dit „groeit veel peper), *Daha* enz.”.

Wanneer een Javaans veroveraar een tegenstander ten onder bracht, lijfde hij diens land bij het zijne in of hij stichtte een nieuw rijk met een nieuwe hoofdstad. Handhaving van het oude zou slechts rampen voor vorst en volk ten gevolge kunnen hebben. Het is volstrekt uitgesloten dat een Mohammedaans vorst, het Hindoe-Javaanse rijk van Madjapait veroverende, zich vorst van Madjapahit zou zijn blijven noemen. Wat Pigafetta zegt, kan dus in dezen vorm niet juist zijn. De meest waarschijnlijke gang van zaken is geweest, dat hij ter rede van Tidore of Timor²⁸⁾ van Javanen vernam dat de vorst van Madjapait, wiens naam niet genoemd wordt, dood was, dat ook Pati Unus, wiens naam wel genoemd wordt, maar zonder naam van zijn land, ook dood was en dat hij toen beide personen tot één ineengedrongen heeft. Zoveel is duidelijk dat Pati Unus niet met Madjapait in verband te brengen is. Tiele heeft dat reeds begrepen toen hij lang geleden schreef dat Pigafetta Pati Unus verwarde met den laatsten vorst van Madjapahit²⁹⁾. De toevoeging van de woorden „toen hij leefde” als hij den koning van Madjapahit vermeldt bij Pigafetta is stellig en eenvoudig; er is geen reden aan de juistheid ervan te twifelen. Misschien mag men uit de inkleding van den zin opmaken dat het overlijden toen nog niet lang geleden had plaats gehad. Hoe dit zij, uiterlijk in 1521 is de laatste vorst van Madjapahit gestorven en dus ook het rijk ten onder gegaan. Wat Pati Unus betreft, de Barros' mededeling dat hij koning van Sunda werd, wordt niet door de feiten weersproken, wij mogen haar op zijn gezag als juist aannemen. Hij moet, ruim genomen, in den zelfden tijd

²⁷⁾ Rouffaer o.c.p. 133 noot.

²⁸⁾ Van Timor stak men af naar de later aldus genoemde eilanden St. Paul en Amsterdam. Op Java is Pigafetta niet geweest.

²⁹⁾ Tiele, De Europeërs in den Maleischen Archipel. Eerste gedeelte 1509-1529 p. 346 noot 4 in: Bijdr. Kon. Inst. 4 I 364 (1877).

als de vorst van Madjapahit, d.w.z. uiterlijk in 1521, gestorven zijn. De Barros' woorden openen geen uitzicht op een andere loopbaan die Pati Unus na zijn vorstenbestuur zou hebben gehad. Immers, hij zegt slechts dat de man vorst werd „zoals wij later zullen zien”. Het meest waarschijnlijke is dus dat hij tot het einde zijner dagen vorst van Sunda gebleven is. Zijn bestuur heeft geen éclatante feiten gekend. Veel verder dan de stad Bantën en naaste omgeving is hij niet gekomen. Eerst in de jaren tussen $\pm$ 1525 en 1527 is, lang na zijn dood, Bantën girang bezet. Dit was gelegen in het westelijke of zuidwestelijke gedeelte van het tegenwoordige Serang³⁰⁾. Het blijkt ook wel hieruit dat hij het land niet geïslamiseerd heeft. Hij was een echte havenkoning zoals de Oost-Indische Archipel vóór en na hem er zovelen gekend heeft.

Pati Unus werd „koning” van Soenda. Zo kan men het noemen; op zo groten afstand van Dëmak was hij zijn eigen meester. Maar de expeditie van Midden-Java daarheen kan niet zonder voorkennis van Dëmak ondernomen zijn. Een zekere band moet er zijn blijven bestaan, op dezelfde wijze als dat met Faletahan na hem het geval is geweest³¹⁾, wat nog in 1546 leidde tot een oproep van Dëmak om hulptroepen te leveren voor een expeditie die op touw werd gezet om het heidense Panarukan in Oost-Java te onderwerpen, een oproep waaraan Bantën voldeed.

Zo staat Demak vóór ons als het rijk dat in het eerste kwart der 16de eeuw door drie expedities: naar Malaka, opgezet als een daad van expansie, maar doordat de Portugezen middelerwijl op het toneel waren verschenen, ook een tocht tot verbreiding des Islām's geworden; twee malen naar West-Java, als kampioen van den Islām is opgetreden. Die ijver voor het nieuwe geloof heeft zijn erkenning gevonden in de overtuiging dat zeven bedevaarten naar Dëmak met één bedevaart naar Mekka gelijk te stellen zijn.

³⁰⁾ H. *Djajadiningrat*, Critische beschouwing van de Sadjarah Bantën p. 113. - Haarlem 1913.

³¹⁾ H. *Djajadiningrat* o.c. *passim*.

Leiden, 16 Februari 1951.

R. A. KERN.